

BRANKO CARATAN

KLASNE, DEMOKRATSKE I DELEGATSKE DETERMINANTE REVOLUCIONARNIH SOVJETA

Sam po sebi razvitak sovjeta predstavlja historiju originarne duboko demokratske političke organiziranosti revolucionarnih klasa Rusije. U tom smislu sovjeti su vrlo slični institucijama Komune u doba ustanka pariškog proletarijata godine 1871. i narodno-oslobodilačkih odbora nastalih puno kasnije za vrijeme socijalističke revolucije u Jugoslaviji. Pa ipak, unatoč tomu što se u mnogim bitnim pitanjima sva tri oblika podudaraju, pojava sovjeta i njihov historijat nose mnogo karakterističnih specifičnih obilježja, koja u mnogo čemu označuju bitne faze razvitka ruske radničke klase i njezina političkog udruživanja.

Sovjeti su se prvi put pojavili u vrijeme prve ruske revolucije 1905.—1907. kao rezultat inicijative revolucionarnih masa. Oni su bili organi nedržavnog karaktera i egzistirali su neovisno o službenom političkom sistemu. U jesen godine 1905. postojali su u gotovo svim krupnijim industrijskim centrima zemlje.

Sovjeti su se pojavili 1905. kao promašaj prevladavanja dotadašnje nedovoljne organiziranosti radničke klase. U početku su se u okviru pojedinih tvornica javljali kao štrajkaški organi, a ubrzo su uz ekonomske zahtjeve počeli u ime proletarijata postavljati i političke zahtjeve. Oni uskoro prelaze okvire pojedinih zavoda i prerastaju u gradske sovjeete radničkih deputata. Ujedno od štrajkaških organa, koji supstituiraju nerazvijeno sindikalno udruživanje, postaju aktivan faktor političke borbe. Iako nisu rezultat inicijative ni jedne političke partije, nego se upravo i javljaju kao posljedica nerazumijevanja revolucionarnog raspoloženja radničke klase od strane političkih stranaka, ostaju jedna od najmoćnijih političkih poluga u borbi za vlast, i to ne samo u prvoj ruskoj revoluciji 1905.—1907., nego i poslije 1917. u februarskoj i oktobarskoj revoluciji. Nastali kao autohtoni pokret radničke klase, oni se ubrzo šire i u ostalim slojevima eksploatiranog stanovništva carske Rusije. Stvaraju se, iako ne i u istom opsegu kao kod gradskog proletarijata, vojnički i mornarski sovjeti te začeci seljačkih sovjeta. Sovjeti nisu samo nosioci revolucionarne

borbe¹, nego i začeci nove revolucionarne vlasti. U tom smislu oni prisvajajući mimo još uvijek postojećeg aparata carske države funkcije i kompetencije vlasti, pokazuju slično Pariškoj komuni na koji način može biti organizirana buduća vlast proletarijata. Iako su se samo neki sovjeti uspjeli još godine 1905. afirmirati kao svojevrzne lokalne »republike«,² njihovo značenje daleko prelazi te prve pokušaje. Zanimljivo je da su od svih radničkih i revolucionarnih političkih partija i frakcija samo boljševici uspjeli vrlo brzo uvidjeti veliku predstojeću historijsku ulogu sovjeta kao masovne organizacije koja ujedinjuje u prvom redu proletarijat, a zatim i sve ostale obespravljene klase i u ustanku i formiranju klica nove revolucionarne vlasti.³ Uviđajući značaj masovne revolucionarne organiziranosti koji su sovjeti nosili sa svojom pojavom, boljševici se zato i trude da sovjeti radničkih deputata što prije prevladaju svoju sindikalističku fazu i da se što prije uspostave kao najdemokratskiji oblik političkog organiziranja svih onih koji se bez obzira na partijsku pripadnost opredjeljuju za revoluciju.⁴ Djelovanje sovjeta, koje je, kako se Lenjin izrazio pokazalo

¹ Kada se kaže da su sovjeti vrlo brzo postali neposredni organi revolucionarne borbe radničke klase, onda se svakako treba podsjetiti na činjenicu da je upravo Moskovski sovjet radničkih deputata dao signal za prosinački ustanak 1905. Na svojoj drugoj sjednici 27. studenoga 1905. Moskovski sovjet donosi odluku o svom proglašenju »O pripremi oružanog ustanka«, zatim upućuje poziv armiji za solidarnost s radnicima i revolucionarnim seljaštvom, a 7. prosinca objavio je opći politički štrajk, koji se dva dana poslije pretvorio u oružani ustanak moskovskog proletarijata. (Vidi: Novica Vojinović, *Nastanak i razvoj sovjeta radničkih deputata u Rusiji 1905. godine*, u »Prilozi za istoriju socijalizma, br. 3, izd. Instituta za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1966, str. 122—123).

² U nekim gradovima Rusije vlast carske vlade bila je ukinuta i umjesto nje propise, uvodio osamsatno radno vrijeme, oduzimao imovinu bogataša, proglašavao sovjet radničkih deputata funkcionirao je u svojstvu nove državne vlasti: izdavao slobodu štampe, zbora, umjesto carske policije organizirao svoju miliciju i borbenu družinu, obavljao funkciju upravljanja gradom, donosio svoj statut, vršio sudsku vlast i sl. Potkraj 1905. i na selu su se stvarali seljački revolucionarni komiteti. Bili su rasprostranjeni posebno na Kavkazu i u Gruziji. U starobujanovskoj općini samarske gubernije 13. studenog 1905. seljaci su, protjeravši predstavnike carske vlasti proglasili na svom kongresu »narodno samoupravljanje«. U jednom selu moravske gubernije seljačka republika postajala je oko 9 mjeseci. (Vidi N. Vojinović, *op. cit.* str. 111—125 i 131—135; V. I. Lenjin: *Govor o revoluciji 1905. godine*, u *Djela*, IV, rus. izd., t. 23, str. 240—241 i F. I. Kaliničev: *Sovjeti kao organi državne vlasti i najmasovnije organizacije trudenika*, u zb. *Sovjeti deputata trudenika u periodu razgranate izgradnje komunizma*, Moskva, 1961, str. 33—34.)

³ Usporedi: V. I. Lenjin: *K historiji pitanja o diktaturi*, *Djela*, t. 31, str. 316; *Naši zadaci i sovjet radničkih deputata*, *Djela*, t. 10, str. 3—11; N. Vojinović, *op. cit.*, str. 137—145.

⁴ Ocjenjujući ulogu sovjeta upravo zato se boljševici i Lenjin suprotstavljaju menjševičkoj frakciji kojoj je širina sovjeta izgledala kao dubliranje same partije, koju su isto tako široko koncipirali. Zato menjševici i žele da se sovjeti zaustave što prije u svom razvitku — dok su još na nivou sindikalističkog stupnja organizacije. Za boljševike oni su klica demokratskog masovnog političkog organa ustanka i revolucionarne vlasti, dakle, nešto i po opsegu i po političkoj platformi i šire i kvalitetno drukčije od boljševičke ideje revolucionarne kadrovske partije. Na primjeru Moskovskog sovjeta radničkih deputata vidi se jasno da su menjševici, dok su imali kontrolu nad njim, uveli sistem po kojem bi gradski sovjet bio integracija deputata ujedinjenih po profesionalnim savezima. (Vidi: N. Vojinović, *op. cit.*, str. 121—122).

»ne očekivano visoku političku zrelost radnika«,⁵ imalo je, dakle, dvije svoje osnovne poente. Prva se sastojala u tome da su sovjeti, razvijajući i jačajući masovnu političku organiziranost eksploatiranih klasa Rusije, postali onaj prije-ko potrebni opći mobilizacijski faktor svake revolucije. U tom smislu oni su bili i preduvjet uspjeha Oktobarske revolucije.⁶ I drugo, sovjeti su bili ona forma vlasti revolucionarnih klasa, koja izrastajući u toku same borbe postaje sposobna da kao izvorno i spontano nastala kreacija radničke klase neposredno preuzme vlast i osigura na taj način njezinu oružanu pobjedu.⁷

Međutim, što je na ovom mjestu od posebnog značenja, treba istaknuti da su sovjeti upravo kao autohtoni rezultat političke akcije proletarijata postali, kao i Pariška komuna, obrazac jedne nove, socijalističke demokracije, koja, budući da je i sama stvorena od radničke klase, neposredno izražava njezine interese. Upravo zato već prvi sovjeti iz godine 1905. poznaju začetke mnogih demokratskih elemenata koji će karakterizirati ne samo pokret sovjeta 1917., nego i u prvim godinama sovjetske vlasti. Zanimljivo je da aktualiziranje značaja demokratizacije u okviru sovjeta u vrijeme destalinizacije označuje upravo obnavljanje diskusija o značaju ponovnog prihvaćanja tih prvih spontanih kreacija radničke klase koja je još pred pedesetak godina zacrtala svoju koncepciju demokratske strukture i uloge sovjeta.

Već 1905. pojavili su se neki početni elementi institucije naloga birača⁸ koja je predstavljala jednu blažu varijantu imperativnog mandata u odnosima odgovornosti deputata svojim biračima. U nekim statutima sovjeta bilo je predviđeno i pravo opoziva deputata.⁹

Izvršni komiteti sovjeta, kao njihovi egzekutivni organi, kao što pokazuje praksa petrogradskog sovjeta u vrijeme prve ruske revolucije, djelovali su na osnovi ovlaštenja samog sovjeta, izvršavali su njegova naređenja i bili mu potčinjeni. Najčešće su i gotovo svi najvažniji problemi, kao što je na primjer bilo uvođenje 8-satnog radnog dana, stavljeni na dnevni red sovjeta neposredno na njegovoj sjednici i o njima se odlučivalo bez prethodnog pretresanja u izvršnom komitetu. Petrogradski sovjet u pravilu je zasjedao javno. Sastajao se najmanje jednom tjedno, a u vrijeme štrajkova gotovo svakodnevno.¹⁰ Prvi sovjeti birani su po proizvodnom principu. Kolektivi pojedinih tvornica i radionica birali su svoje zastupnike za sovjet radničkih deputata. Proizvodni princip izbora deputata sovjeta bio je zadržan i nakon Oktobarske revolucije. Njegovu važnost Lenjin je objašnjavao potrebom ukidanja situacije u kojoj

⁵ Takvo je mišljenje Lenjin iznio ocjenjujući djelatnost Ivanovo-Voznesenskog sovjeta u vrijeme štrajka 1905. u tom gradu. (Vidi: V. I. Lenjin: *Krvavi dani u Moskvi, Djela*, t. 9, str. 308).

⁶ Ovaj utjecaj pojave sovjeta na stupanj organiziranosti radničke klase vidi se i posredno. Petrogradski sovjet radničkih deputata zatekao je 1905. samo četiri radnička sindikalna saveza, a za sobom je ostavio šesnaest takvih saveza — i to nakon (i usprkos) neuspjeha prve ruske revolucije. Usporedi: N. Vojnović, *op. cit.*, str. 121).

⁷ Da narodno stvaralaštvo revolucionarnih klasa nije stvorilo sovjete, tada bi proleterska revolucija u Rusiji bila beznaдна stvar, jer sa starim aparatom proletarijat, nesumnjivo, ne bi mogao održati vlast, a novi aparat se ne može najednom stvoriti« (V. I. Lenjin: *Da li će boljševici zadržati državnu vlast, Djela*, t. 26, str. 80).

⁸ *Nakazy izbiratel'ej.*

⁹ Na primjer u statutima Kostromskog i Tverskog sovjeta.

¹⁰ Podaci po N. Vojnoviću, *op. cit.*, str. 118, 119 i 127.

su mase trudbenika bile udaljene od aparata upravljanja društvom.¹¹ Potrebnom približavanja državnog aparata masama bio je proizvodni princip izbora sovjeta definiran i u Programu RKP (b) donesenom na VIII. kongresu.¹² Tek ustav SSSR od godine 1936. — dakle u Staljinovo vrijeme — ukida izbore po proizvodnim kolektivima i uspostavlja teritorijalni princip prigodom izbora za sovjete. U posljednjih desetak godina već se može naići na mišljenja koja u interesu jačanja veze sovjeta s biračima zastupaju potrebu ponovnog uvođenja proizvodnog principa biranja deputata za sovjete.¹³

U vezi s izborima može se uočiti još jedna pojava. Kod prvih sovjeta radni kolektivi birali su neposredno deputate u gradski sovjet. Rajonski sovjeti, ukoliko su postojali u velikim gradovima, bili su obično forum koji je okupljao deputate gradskog sovjeta koji su radili u tom rajonu ili su rajonski sovjeti jedan dio svojih deputata birali u gradski.¹⁴ Nešto slično tome: ustav Ruske federacije iz 1918. kao i ustav SSSR od 1924. imali su direktne izbore samo za seoske i gradske sovjete. Sličnost se sastoji u tome što birači u oba slučaja biraju neposredno samo one zastupnike koje poznaju i na čije mišljenje mogu stvarno utjecati. U tom pogledu i Pariška komuna i naša najnovija izborna rješenja polaze od sličnih postavaka i na sličan način rješavaju problem izbora viših tijela. Uostalom, to je samo rezultat nastojanja da se osnova političkog odlučivanja koncentrira na komunalnoj razini, a da se sva ostala vlast iz te osnove izvedena i da se nalazi u neposrednoj funkciji. Neposrednost parlamentarnih izbora predstavlja demokratsku tekovinu ukoliko se o političkim procesima odlučuje isključivo na nivou državnih vrhova (parlamenta vlade i sl.). Utoliko je Ustav SSSR od godine 1936. uvođenjem neposrednih izbora za sve sovjete iako formalno demokratizirao politički sistem, predstavlja odstupanje od revolucionarnog sistema sovjeta.

Zanimljivo je da su već neki od prvih sovjeta poznavali diferenciranu izbornu normu prema pojedinim kategorijama birača i na taj način vrlo jasno

¹¹ »Sovjetska vlast, tj. diktatura proletarijata, naprotiv, izgrađena je tako da bi približila mase trudbenika aparatu upravljanja. Tom cilju služi sjedinjenje zakonodavne i izvršne vlasti pri sovjetskoj organizaciji države i zamjena teritorijalnih izbornih okruga proizvodnim jedinicama, kao što su: zavod, fabrika « (V. I. Lenjin: *Teze i referat o buržoaskoj demokraciji i diktaturi proletarijata — podneseni I. kongresu Komunističke internacionale, Djela, t. 28, str. 443*).

¹² »Sovjetska država približava državni aparat masama također time što izbornom jedinicom i osnovnom stanicom države postaje ne teritorijalni okrug, nego proizvodna jedinica« (Program RKP/b) s VIII. kongresa cit. po KPSS u *rezolucijama i odlukama kongresa, konferencija i plenuma CK, dio I., M., Gospolizdat, 1953, str. 415*).

¹³ Tako na primjer A. V. Majdannik smatra da je svrsishodno pokrenuti raspravljanje o ponovnom uspostavljenju lenjinskog proizvodnog principa izbora deputeta jer je teritorijalni princip uveden ustavom iz godine 1936. pokazao nedovoljnu vezu deputata s proizvodnim kolektivima i društvenim organizacijama proizvodnih jedinica (A. V. Majdannik; *Stalne komisije lokalnih sovjeta, »Pravovedenje« Lenjinograd, br. 3 iz 1963., str. 131—132*).

¹⁴ Prvi slučaj odnosi se na primjer na petrogradski, a drugi na moskovski sovjet iz vremena prve ruske revolucije godine 1905.

pokazali svoj nedvosmislen klasni karakter.¹⁵ Diferencirana izborna norma zadržava se i neposredno nakon pobjede Oktobarske revolucije kao potvrda kontinuiteta revolucionarnih tradicija i direktno osiguranje političkih interesa radničke klase.¹⁶

Sovjeti ne samo što su od svojih prvih početaka utemeljili nove demokratske oblike upravljanja društvom od strane radničke klase, nego su istodobno dali i prve impulse za radničku participaciju u upravljanju poduzećima uvođenjem tzv. radničke kontrole u željezničkom prometu, komunalnim i industrijskim poduzećima. U nekim slučajevima radnici su i sami neposredno preuzimali upravljanje poduzećima, a negdje su i sovjeti rukovodili tvornicama preko svog izvršnog komiteta i deputata kojeg bi postavljali za direktora.¹⁷

Ta veza sovjeta s drugim političkim institucijama kroz koje se ostvaruje neposredno sudjelovanje u upravljanju radnika i ostalog stanovništva bila je karakteristikom sovjeta i 1917., a i u prvim godinama sovjetske vlasti. Jedan od takvih organa predstavljali su komiteti sirotinje (kombjedi) po selima. Bili su osnovani dekretom VCIK od 11. lipnja 1918. U njima se organizirano okupljao seoski proletarijat dajući preko kombjeda podršku sovjetskoj vlasti u borbi protiv kulaka, u preraspodjeli konfiscirane zemlje i u opskrbljivanju gradova i Crvene armije namirnicama. Poslije, u studenom iste godine kombjedi su se stopili sa seoskim sovjetima osiguravajući u njima većinu koja je podržavala na selu vlast radničke klase. Upravo zbog toga što su kao organizirana podrška siromašnih seljaka sovjetskoj vlasti odigrali golemu ulogu na selu, nastojalo se i nakon njihova uklaapanja u seoske sovjete zadržati seoski proletarijat kao cjelinu u organiziranom obliku. U tu svrhu i kasnije nadničari i seoska sirotinja okupljali su se u grupama sirotinje (bjednot) ili u uglednim pukovima seoske sirotinje oko sovjeta kao neka vrsta njihova aktiva.¹⁸

¹⁵ Tako na primjer prigodom izbora za Odeski sovjet 1905. trgovački pomoćnici biraju jednog deputata na 1000, a svi ostali na 500 birača.

¹⁶ Ustav Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike iz godine 1918. kao i ustav SSSR iz 1924. ukidaju izborno pravo za pripadnike eksploatorskih klasa i uvode nejednako biračko pravo za gradsko i seosko stanovništvo. Leljin je ograničavanje izbornog prava objašnjavao specifičnom potrebom ruske revolucije, koja znače ne mora biti nužno prisutna kod realizacije diktature proletarijata u drugim zemljama. (Usporedi: V. I. Lenjin: *Proleterska revolucija i renegat Kaucki, Izabrana dela*, t. 16, Kultura, Beograd, 1960. godine, t. 12, str. 379—380, 396—398, 400—401, 403 i 421—422).

¹⁷ Vidi: N. Vojinović, *op. cit.*, str. 131—133.

¹⁸ Dekret kojim su osnovani kombjedi (*»O organizaciji seoske sirotinje i njezinu opskrbljivanju kruhom, najnužnijim predmetima i seoskoprivrednim oruđima«*) dao im je u nadležnost raspodjele kruha, najvažnijih artikala te poljoprivrednog oruđa i pružanje pomoći lokalnim organima za opskrbljivanje u konfisciranju viška žita od kulaka. Pravo biranja u kombjede imali su samo oni koji ne eksploatiraju tuđi rad — kulaci i špekulanti bili su tu isključeni. O masovnosti pokreta kombjeda govori i činjenica da se na primjer 18000—20000 ljudi okupilo na Obalskom kongresu komiteta seoske sirotinje koji se održao od 3—6. studenoga 1918. u Petrogradu. Na prijedlog CK partije VI. Sveruski izvanredni kongres sovjeta radničkih, seljačkih, kozačkih i crvenoarmijskih deputata (6.—9. studenog 1918.) donosi odluku o prelijevanju i pretvaranju kombjeda u seoske sovjete. (Vidi: Lenjin: *Govor o godišnjici revolucije 6. studenog na VI. Sveruskom izv. kongresu sovjeta, Govor delegatima komiteta sirotinje moskovske oblasti, O zadacima sindikata, Djela*, IV izd., t. 28, posebno str. 123, 157 i 361 te t. 27, str. 545).

U prvim godinama nakon pobjede Oktobra nastojalo se raznim mjerama zadržati vezu sovjeta sa širokim radnim masama, nastojalo se zapravo održati kontinuitet sovjeta kao organa vlasti koji su svoju osnovnu karakteristiku i snagu nalazili upravo u tome što su predstavljali skupove stvarnih predstavnika radnika, vojnika i seljaka. Tako odluka VIII. Sveruskog kongresa sovjeta u prosincu 1920. podcrtava nužnost »privlačenja« na sjednice sovjeta što većeg broja radnika i seljaka, traži da se sjednice sovjeta i njihovih izvršnih komiteta drže po mogućnosti u radničkim dijelovima gradova i u većim tvornicama i zavodima. Odluka dalje traži da se, radi uspostavljanja što čvršće veze deputata s biračima, radnici i seljaci upoznaju sa svim mjerama sovjetske vlasti i da deputati redovno daju pred njima izvještaje o svom radu. Dokumenti Kongresa sovjeta Kirgiske ASSR iz listopada iste godine govore o nekim drugim sličnim organizacijskim oblicima veze sovjeta s radnim klasama. Tu se spominju konferencije radnika, crvenoarmijaca i seljaka, redovno pojavljivanje rukovodilaca sovjeta i šefova odjela pred radnicima, seljacima i vojnicima, publiciranje osnovnih odluka sovjeta i upoznavanje skupova birača s njima, »privlačenje« radnika i seljaka na rad u sovjetske ustanove u formi »praktikanata« i tome sl.¹⁹

Nešto poslije, u sječnju 1922. na osnovi odluke IX. kongresa sovjeta RSFSR Uredba o lokalnim sovjeticima pravno je regulirala, osim strukture, kompetencija te načina rada sovjeta, osnovne oblike rada deputata i oblike sudjelovanja građana u funkcioniranju sovjeta. Što se tiče ovog zadnjeg, posebno treba spomenuti sekcije sovjeta u kojima su zajedno djelovali i zastupnici (deputati) i građani koji nisu bili sami birani u mjesne sovjete.

Sindikati, koji od prvih početaka sovjetske vlasti igraju važnu ulogu u pogledu sudjelovanja trudbenika u upravljanju i utjecaju na državni aparat, imali su vrlo rano i definiran položaj u odnosu na lokalne sovjete. Već godine 1924. VCIK donosi dekret »O suradnji mjesnih organa državne vlasti sa sindikalnim organizacijama«, koji daje pravo sindikalnim organima da ih se upoznaje sa svim aktima mjesnih organa sovjeta koji se odnose na članove sindikata. Osim toga, predstavnici sindikata sudjelovali su obvezno u radu izvršnih komiteta sovjeta i njihovih prezidija ukoliko su se na dnevnom redu nalazila pitanja s područja rada, proizvodnje i upravljanja.²⁰

Upravo cijeli niz raznih pokušaja u pravcu angažiranja širokog kruga građana u upravljanju u okviru sovjeta, u prvom redu pripadnika radnih klasa, bio je nesumnjivo jedna od osnovnih karakteristika prvih sovjeta do revolucije i neposredno nakon njezine pobjede. ato i zadnjih dvadesetak godina, kada ponovo na dnevni red dolazi pitanje širokog demokratskog uključivanja gra-

¹⁹ Vidi: *Kongresi sovjeta u dokumentima 1917—1936.*, Gosjurizdat, Moskva, 1959, t. I., str. 145 i F. I. Kaliničev, *op. cit.*, str. 47.

²⁰ Usporedi: K. F. Šeremet, G. V. Barabašev: *Sovjetska izgradnja*, Gosjurizdat, Moskva, 1961, str. 108—109.

dana u rad lokalnih sovjeta, iskustvo tog razvitka organizacije sovjeta Lenjinova vremena postaje, kako to konstatiraju i sovjetski autori, ponovo aktualno.²¹

Međutim, iako su takvi pokušaji koncentrirani u periodu od prvih nekoliko godina sovjetske vlasti, to još ne znači da ni poslije nije bila poduzimana ni jedna mjera u tom pravcu. To bi predstavljalo previše shematiziranu i pojednostavnjenu sliku razvitka participacije građana u sovjetskom aparatu. Radi se prije o tome da su ti potonji pokušaji bili, prvo, malobrojni i, drugo, sve više i više formalizirano provođeni, bez pravog, stvarnog sadržaja koji se postupno sve više zanemarivao. U ovoj prigodi možemo navesti kao primjer dva originalna oblika uključivanja građana u rad aparata upravljanja sovjeta iz vremena početaka tridesetih godina. To su patronat kolektiva tvornica nad sovjetskim aparatom i »socsovmjestiteljstvo« — dva oblika koji pokazuju sličnost s organizacijom radničko-seljačke inspekcije.

Patronat²² tvornica sastojao se u tome što su se u njihovu okviru formirale radne brigade zadužene za određene organe i ustanove. Brigade su imale dužnost da se ustanove o kojima su vodile brigu očiste od neprijateljski raspoloživih, birokratiziranih ili nesposobnih službenika, da utječu na pojednostavnjenje i pojeftinjenje aparata upravljanja, da mu pomažu u radu. Aktivisti radnih brigada često su i sami bili prebacivani na rad u sovjetske ustanove. Smisao institucije »šefstva« sastojao se u uspostavljanju nove masovne kontrole radnika nad aparatom sovjeta. Ona je trebala da osigura realizaciju odluka partije i vlade, da se bori s birokratizmom i da priprema rezerve kadrova za državni aparat.

Na bazi »šefstva« razvila se i forma socijalističkog »sovmestiteljstva«²³. Bit »socsovmestiteljstva« sastojala se u činjenici da su radnici ostajući u proizvodnji počeli u isto vrijeme besplatno obavljati pojedine funkcije u sovjetskom aparatu. Oni su počeli obavljati dužnosti zamjenika rukovodilaca odjela, sektora, uprava, inspektora u okviru lokalnih sovjeta. »Sovmestitelji« su imali određene obveze i prava. Bili su birani iz radnih brigada koje su imale patronat (»šefstvo«) nad određenom ustanovom. Početkom 1934. bilo je oko 10 tisuća »sovmestitelja«²⁴.

Ipak, unatoč tim pokušajima unošenja demokratskih elemenata u djelovanje sovjeta, njihova uloga pretrpjela je bitnu transformaciju. Nastali kao originalna, spontana i duboko demokratska tvorevina radničke klase, sovjeti su

²¹ »Nije teško primijetiti da na niz tih norma ranog zakonodavstva o sovjetima predstavlja i sada teoretski interes i ima praktični značaj« (B. P. Kravcvc; *Razvitak zakonodavstva o sovjetima deputata trudbenika* u zborniku Sovjeti deputata trudbenika u periodu razgranate izgradnje komunizma, Moskva 1961. g., str. 361).

²² »Šefstvo« — ruska riječ koja bi se kod nas mogla, iako ne potpuno korektno, prevesti kao pokroviteljstvo, patronat, skrbništvo.

²³ *Sovmeščat', sovmestit'*, — imati u sebi i jednu i drugu osobinu.

²⁴ O patronaži tvorničkih kolektiva nad sovjetskim ustanovama govori posebno odluka CK i Centralne kontrolne komisije SKP (b) od 15. ožujka 1930. godine »O izdizanju radnika u sovjetski aparat i o masovnoj radničkoj kontroli odozdo nad sovjetskim aparatom (o patronaži tvornica«. Institucija *socsovmestiteljstva* bila je regulirana 1934. godine odlukom prezidija Centralne kontrolne komisije i kolegija narodnog komesarijata Radničko-seljačke inspekcije »O *socsovmestiteljstvu* radnika i radnica u sovjetskom aparatu.« (Usporedi: K. F. Šeremet, G. V. Barabašev, *op. cit.*, str. 107—108).

se s pobjedom revolucije pretvorili u organe vlasti proletarijata. To međutim ne znači da su oni odmah postali samo puki organi državne vlasti. Sovjeti su u prvim godinama socijalističkog poretka uspjeli održati revolucionarni demokratski kontinuitet iako su se u njihovu radu sukobljavale dvije suprotstavljene tendencije. Prvu je predstavljao pravac njihove samoupravne, klasne, proleterske i demokratske tradicije, a drugu birokratiziranje i podvođenje u okvir države kao države. Ova druga tendencija s učvršćenjem Staljinove osobne vlasti postajala je s vremenom dominantna, a na kraju je definirala sovjete kao puki dio državnog aparata, lokalne organe vlasti. Tu točku s formalno-pravnog gledišta izrazio je Staljinov ustav iz godine 1936. Dovršavajući konstituiranje državnog sistema koji ne poznaje potrebu specifičnih forma socijalističke demokracije kao tendencije k nestajanju, odumiranju svake, pa i socijalističke državnosti i instalirajući umjesto toga ustavnu formu državnog mehanizma kakav poznaju i građanske demokracije, ustav iz 1936. ukinuo je neravnopravnost u omjerima predstavništva gradskog i seoskog stanovništva, ograničenja sudjelovanja na izborima po socijalnom kriteriju, umjesto proizvodnog uveo je teritorijalni princip izbora uz tajno glasanje. U vezi s nestajanjem tih demokratskih forma postrevolucionarnog perioda promijenjeno je i ime. Nekadašnjih revolucionarni sovjeti radničkih, seljačkih i crvenoarmijskih deputata prozvani su sovjetima deputata trudbenika. To formalno isključivanje klasne strukture iz naziva sovjeta doduše nije toliko ni važno iako je bilo formalno adekvatno promjenama koje je uloga sovjeta stvarno pretrpjela.²⁵

Iako se i danas još u literaturi može naići na recidive koji i staljinski period razvitka sovjeta prikazuju kao pravolinijsku neprekinutu ulaznu liniju,²⁶ ipak prevladava mišljenje da je u periodu kulta ličnosti uloga sovjeta bila umanjena, a okviri sovjetske demokracije bili suženi, što je u krajnjoj liniji malo i svoje štetne posljedice.²⁷ Prihvatajući te druge stavove logično je da je period destaljinizacije morao zauzeti i nove pozicije u pogledu uloge sovjeta. One se najkraće mogu definirati kao naponi u pravcu razvitka sovjetske demokracije, oživljavanja sovjeta i poboljšavanja njihova rada. U tom kontekstu posebnu pažnju dobivaju pokušaji razvijanja tzv. društvenih principa u radu sovjeta. Pod tim se u SSSR-u podrazumijeva demokratsko uključivanje širokog kruga građana u djelovanje sovjeta. Tim pitanjem počinju se baviti ne

²⁵ Nadovezujući se na takve promjene naziva sovjeta koje su bile u vezi s promjenom ocjene o tome koga oni predstavljaju, danas se može naići na mišljenje da bi trebalo u etapi razgranate izgradnje komunizma (i općenarodne države) ponovno promijeniti ime »dajući im, na primjer, naziv — narodni sovjeti, sovjeti narodnih deputata ili jednostavno sovjeti« (A. I. Denisov: *Ustavna pitanja daljnjeg razvitka sovjeta*, u zb. *Sovjeti deputata trudbenika u periodu razgranate izgradnje komunizma*, M. 1961, str. 133).

²⁶ U tom smislu (sve afirmativno) govori na primjer Kaliničev: »Ustav SSSR 1936. godine, koji je, kako je poznato, značio završetak u osnovnom izgradnje socijalizma u našoj zemlji, učvrstio je novu etapu u razvitku sovjetskog društva i države, novu etapu u razvitku sovjeta« (*Op. cit.*, str. 50).

²⁷ Jedno takvo mišljenje može se vidjeti u članku M. Dvojniškova *Porast uloge sovjeta i društvenih organizacija u periodu razgranate izgradnje komunizma*, u zb. *O nekim pitanjima novog Programa KPSS*, Moskva, 1962, str. 55.

samo naučne rasprave i znanstvena savjetovanja, nego i državni organi, savjetovanja funkcionera sovjeta, partijski kongresi i CK KPSS.²⁸

U ovom kontekstu treba istaknuti dva partijska dokumenta. Prvi je odluka CK KPSS od 22. siječnja 1957. »O poboljšanju djelatnosti sovjeta deputata trudbenika i jačanju njihove veze s masama.«²⁹ Odluka se zalaže za povećanje uloge sovjeta i šire uključivanje građana u njihov rad. Ali posebno je značajno da se potreba širokog demokratskog angažmana trudbenika u sovjetskom državnom upravljanju ne objašnjava samo načelnim razlozima, nego i spoznajom da je stupanj neposredno demokratskog upravno proporcionalan s boljim funkcioniranjem aparata sovjeta.³⁰

Drugi dokument predstavlja posljednji partijski program. Definirajući sovjete kao istodobno državne i društvene organe, *Program KPSS iz 1961.* samo konačno utvrđuje jednu kvalifikaciju koja se javlja već 1959. godine. U procesu daljnjeg razvitka socijalističke demokracije sovjete će sve više gubiti svoj državni i politički karakter i postajati organizacija društvenog samoupravljanja. U tom komunističkom samoupravljanju integrirat će se oko sovjeta kao centra s njima i sindikalne i zadružne organizacije. Za tu svrhu potrebno je stalno širiti prava lokalnih sovjeta kao organa mjesnog samoupravljanja. Oni će, kako predviđa program, konačno rješavati sva pitanja lokalnog značaja.³¹ Na taj način sovjete ponovno trebaju promijeniti svoju društvenu ulogu. Od čisto

²⁸ Jedno od takvih znanstvenih savjetovanja bila je i naučna konferencija održana u Višoj partijskoj školi pri CK KPSS 21.—22. veljače 1961. posvećena pitanja porasta uloge sovjeta »u periodu razgranate izgradnje komunizma«. Na njoj su sudjelovali politički funkcionari i znanstveni radnici. Materijali s tog savjetovanja, dopunjeni novim tekstovima, izdani su u obliku zbornika. Početkom 1962. godine o pitanjima razvitka »društvenih principa« u radu mjesnih sovjeta bilo je održano sverusko savjetovanje sekretara prezidija vrhovnih sovjeta ASSR i izvršnih komiteta pokrajinskih, oblasnih i gradskih sovjeta (većih gradova) Ruske federacije. O problemu jačanja uloge sovjeta i njihove veze s masama raspravljali su mnogi vrhovni sovjete i prezidiji saveznih i autonomnih republika.

Potpuno je razumljivo da se posljednjih godina može primijetiti da naučna i popularno-politička kultura, i knjige periodika, sve više posvećuje pažnju sovjeticima i njihovoj demokraciji. Karakteristično je da se u novijim priručnicima za izučavanje posebne naučne discipline koja u SSSR već dulje egzistira i nosi naziv »sovjetska izgradnja« počinje u vezi s tim i nešto drukčije definirati predmet te nauke. Iako i neke starije definicije uključuju u njezin sadržaj tzv. organizacijsko-masovni rad sovjeta i njihovih ispolkoma, knjiga K. F. Šeremet, G. V. Barabašev: *Sovjetska izgradnja* (Moskva, 1961.) definira ga u tom pogledu puno određenije: »Organizacija rada sovjeta na ostvarenju političkih, privrednih i kulturnih zadataka, na uvlačenju narodnih masa u upravljanje državnim i društvenim poslovima — to i jest sadržaj sovjetske izgradnje kao značajne oblasti državne izgradnje (Ibid., str. 10).

²⁹ Vidi: *KPSS o radu sovjeta* (zbornik dokumenata), Gospolizdat, 1959, str. 472—482.

³⁰ Usporedi: A. I. Lepeškin: *Daljnje usavršavanje oblika organizacijsko-masovnog rada sovjeta s uzimanjem u obzir iskustva njihova historijskog razvitka*, u zb. *Sovjeti deputata trudbenika u periodu razgranate izgradnje komunizma*, Moskva, 1961, str. 184.

³¹ Tim pitanjima *Program KPSS* posvetio je posebno poglavlje pod naslovom »Sovjeti i razvitak demokratskih principa državnog upravljanja«. O sovjeticima kao centru i jednostavnoj jezgri budućeg komunističkog samoupravljanja govori se u idućem poglavlju (»Daljnje povišenje uloge društvenih organizacija. Država i komunisti«). Vidi: *Program KPSS*, »Pravda« od 2. studenoga 1961., str. 7.

državnih organa mjesnog upravljanja ponovno trebaju postati ujedno i institucije u okviru kojih se, razvijajući samoupravnu aktivnost građana, otvara proces negiranja državne vlasti.³² Na osnovi toga može se slobodno reći da se Program iz 1961. nadovezuje na partijsku politiku Lenjinova doba. Nastavak lenjinističke tradicije sastoji se upravo u tome što se programatski razvitak sovjeta usmjerava u pravcu njihove izgradnje kao osnovnih oblika društvene organizacije u okviru nečega što je vrlo blisko ideji komunalnog sistema kako su ga zamišljali pariški komunari i kako ga je Marx prihvatio. Istina, o tome se eksplicitno ne govori, ali se takav pravac razvitka sovjeta može podrazumijevati ne samo na osnovi nekih teoretskih postavaka, nego i na bazi konkretnih elemenata kojima se taj cilj želi ostvariti.

Jedna od bitnih odrednica sovjeta sastoji se i u tome što oni nisu bili samo pojedinačni i lokalni klasni i demokratski organi radničke klase i ostalih radnih masa. Sovjeti su sačinjavali sistem sovjeta — sistem koji je u cjelini predstavljao ono za što bi se moglo reći da je zaista bilo radnička klasa organizirana kao država. Sovjeti nisu bili samo lokalni organi — oni su bili osnova cijelog sistema vlasti. Još u doba koje je prethodilo pobjedonosnoj revoluciji iz 1917. sovjeti su imali i svoju vertikalnu strukturu, koja se na vrhu završavala kongresom radničkih i kongresom seljačkih sovjeta. Dakle, već su tada elementi delegiranja bili uključeni u sistem sovjeta. Moglo bi se čak reći da su elementi delegatskog sistema, iako nekonzekventno izvedeni, od samog nastanka sovjeta bili uključeni u strukturu lokalnih sovjeta. Već godine 1905. sovjete radničkih deputata sastavljaju predstavnici (»opunomoćenici«) radnika svih tvornica u gradu. Zbog takvog načina konstituiranja sastava sovjeta u Voronježu 1905. sovjet su čak i nazivali »delegatska skupština«.

Kongresi sovjeta kao viši organi u sistemu sovjeta bili su i prije listopada 1917. birani posrednim delegatskim izborima, gdje su odgovarajući niži sovjeti predstavljali biračko tijelo. Do donošenja prvog sovjetskog ustava vrlo često na kongrese sovjeta nižeg ranga bili su delegirani ne samo predstavnici odgovarajućih sovjeta, nego i predstavnici društvenih organizacija, armije, tvornica i slično.

Povezivanje sovjeta kao sistema proleterске demokracije s radnim masama nije bilo zasnovano samo na elementima delegiranja, nego i na proizvodnom principu izbora sovjeta. Taj princip uvela je revolucionarna praksa, a poslije je preuzet i u prvim ustavnim dokumentima sovjetske vlasti — Ustavu RSFSR iz 1918. i Ustavu SSSR iz 1924. Izbori za građanske sovjete provodeni su po tvornicama i zavodima, a teritorijalni princip bio je primjenjivan kod biranja seoskih sovjeta i samo iznimno prigodom izbora gradskih sovjeta (domaćice, privatni obrtnici i sl.).

Proizvodni princip izbora sovjeta kao rezultat revolucionarne prakse bio je, dakle, izraz utemeljenosti sovjetske vlasti u radničkoj klasi.

³² Zanimljivo je primijetiti da 1964. *Zakon o izmjeni i dopuni zakona o narodnim savjetima* i u Bugarskoj određuje lokalne organe vlasti ujedno kao institucije državne vlasti i organe narodnog samoupravljanja te predviđa razne »društvene oblike« u radu narodnih savjeta. Oni su vrlo slični onima koji se razvijaju u SSSR-u. (Vidi: B. Spasov: *Novi zakon o bugarskim narodnim savjetima*, u sovjetskom časopisu *Sovjeti deputata trudbenika*, br. 9 iz 1964. godine.)

Iz svih tih razloga Ustav Rusijske federacije od 10. srpnja 1918. nije pretjerivao kada je na više mjesta tvrdio da sva vlast u zemlji pripada sovjetima, da je Rusija republika radničkih, vojničkih i seljačkih sovjeta i da sva vlast pripada radnom stanovništvu udruženom u gradske i seoske sovjete. Ustav je, doduše, u članu 12. govorio da vrhovna vlast pripada Sverusijskom kongresu sovjeta a između dviju sjednica Kongresa njegovu Sverusijskom centralnom izvršnom komitetu sovjeta — VCIK). Međutim, sva vlast je unatoč tomu ipak zasnovana na bazičnim sovjetima. Sverusijski kongres sovjeta sastavljen je od predstavnika koje biraju gradski sovjeti i gubernijski kongresi sovjeta. Gradski sovjeti su kao radnički organi favorizirani — oni šalju u Sverusijski kongres jednog zastupnika (deputata) na svakih 25 tisuća birača, a gubernijski kongresi tek na svakih 125 tisuća stanovnika (omjer 5 : 1). Ako gubernijski kongres sovjeta nije neposredno prethodio Sverusijskom kongresu, delegate na savezni kongres mogu slati neposredno i niži kongresi sovjeta. Lokalni — bazični sovjeti osim delegiranja predstavnika u više sovjete i u Sverusijski kongres po Ustavu iz 1918. imaju pod određenim uvjetima i pravo saziva Izvanrednog sverusijskog kongresa sovjeta.

Slično Sverusijskom kongresu formira se i sastav ostalih kongresa sovjeta nižih po rangu (oblasnih, gubernijskih, okružnih, rajonskih i sl.). I te kongrese sačinjavaju delegati gradskih sovjeta i odgovarajućih kongresa sovjeta. I u tim slučajevima radničke delegacije favorizirane su u istom omjeru.³³

Ustav SSSR-a iz godine 1924. u osnovi je zadržao isti način konstituiranja sovjeta kao sistema vlasti.³⁴ Promjena je nastupila tek sa Staljinovim Ustavom iz godine 1936. Tada se, uz ostalo, ukida nejednako predstavništvo radničke i seoske populacije, sistem delegiranja i proizvodni princip izbora, a uvede se neposredni izbori građana.

Dakle, nije teško na kraju konstatirati da su sovjeti nastali kao oblik spontanog revolucionarnog organiziranja radničke klase. Oni su bili masovna radnička organizacija koja je vrlo brzo prerasla okvire svoje ekonomske zaštitne uloge. Politička funkcija sovjeta nije se sastojala samo u tome što su oni bili borbena organizacija proletarijata — organizacija za revolucionarnu akciju. Oni su gotovo od prvih svojih početaka bili i osnova nove, buduće vlasti radničke klase kao klase. Upravo zato oni su (kao oblik masovne organiziranosti proletarijata u revolucionarnoj bori, koji daleko prelazi po širini okvire avangardne partije) i omogućili pobjedu revolucije 1917. i upravo najvećim dijelom zahvaljujući njima ta je revolucija i bila široka klasna pobuna. Osnovne determinante sovjeta — njihov klasni, demokratski i delegatski karakter — nisu bile dane unaprijed nikakvim programatskim određenjem, nego su nastale kao rezultat same revolucionarne akcije radničke klase. A u tome se i sastoji vrijednost iskustva praksa sovjeta i zato elementi sistema sovjeta revolucionarnog doba ostaju i dalje kao trajna inspiracija.

³³ Vidi tekst *Ustava u Zborniku službenih dokumenata iz sovjetskog državnog prava*, Moskva, izd. »Juridičeskaja literatura«, 1964, str. 39—46.

³⁴ Vidi: *ibid.*, str. 57—58.

BRANKO CARATAN

CLASS, DEMOCRATIC AND DELEGATIONAL
DETERMINANTS OF THE REVOLUTIONARY SOVIETS

(Summary)

The author proceeds from the fact that the soviets emerged as a form of spontaneous revolutionary organization of the working class. As a mass workers' organization, the soviets soon outgrew the framework of their economic protective role. The political function of the soviets did not consist only in their being a militant organization of the proletariat — an organization for revolutionary action. Almost from the very outset they also represented a basis for the new, future control of the working class as a class. This is precisely why (being a mass organizational form of the proletariat in the revolutionary struggle, with a scope far exceeding the framework of the avantgarde party) they made possible the victory of the revolution in 1917, and why it is mostly owing to them that the revolution assumed the character of a broad class uprising. The basic determinants of the soviets — their class, democratic and delegational character — were not defined in advance by some programmatic determination but emerged as a direct consequence of the revolutionary action of the working class. On the strength of these arguments, the author draws the conclusion that elements of the system of the soviets from the revolutionary period still remain as a permanent source of inspiration.

Prevela Vesna Grbin

¹ Novi Ustav Francuske a njen je stvaranje pravnim akcijama bilo glavno u stvaranju revolucionarne države u Francuskoj. Ustav je bio i temelj države u Francuskoj. Ustav je bio i temelj države u Francuskoj. Ustav je bio i temelj države u Francuskoj.

² Džordž H. S. (George H. S.), "The Government and Politics of France", Methuen and Co. LTD, London, 1922, str. 2.